

CSONGRÁDY BÉLA

Egy markáns arc tíz év távlatából

– Emléksorok Horpácsi Sándorról –

Az emlékezet rostája gyorsan és igazságtalanul működik. Nagyon hamar feledésbe merülnek olyan nagy formátumú személyiségek is, akik még néhány évvel ezelőtt jól ismertek voltak s méltán övezte közmegebecsülés munkásságukat. A minap három fiatal – érettségi előtt álló gimnazista, közgazdaságtant tanuló egyetemi hallgató, két esztendeje diplomázott műszaki értelmiségi – is elmondta egy rádióműsorban: nem hallott semmit Básti Lajosról, Gábor Miklósról és Pécsi Sándorról. – Biztosan valamilyen művészek voltak – mondták bizonytalanul, abból következtetve, hogy egy kulturális műsor riportere kérdezte őket. Valószínűleg ugyanígy nyilatkoztak volna a valamivel későbbi nemzedéket képviselt Ruttkai Éváról és Latinovits Zoltánról is. Elkésérítő volt szembetalálkozni e tudatlansággal, hiszen ha a magyar színház- és filmművészet e nem régen élt kiemelkedő, mondhatni zseniális alakjai egyszerűen elvesznek – mintha soha nem éltek volna, mintha semmit nem alkottak volna – a következő generációk számára, akkor nyilván még rosszabb a helyzet a kevesebb nyilvánossággal járó művészetek nagyjai esetében és az eleve zártabb szellemi diszciplínák területén.

Meddig és kiknek az emlékében, tudatában él például egy bölcsészettudományi egyetemet végzett, aztán egy darabig pedagógusként, kollégiumi nevelőtanárként dolgozott, majd újságíróként, szerkesztőként, kritikusként, sőt irodalomtörténész-ként is jegyzett humán értelmiségi, egy „néptanító” – ahogyan magát nevezte –, aki ráadásul nem is Budapesten, hanem az észak-magyarországi régióban, zömmel Miskolcon – de megannyi országos folyóiratban is – fejtette ki sokoldalú tevékenységét? A családtagokon kívül néhány munkatárs, barát, jó ismerős, s talán egy-egy olvasó is őrzi még – ameddig tőle telik – emlékét, s tisztában van vele, hogy milyen értékeket teremtett, milyen jeleket hagyott örökül az utókornak. A legtöbben azonban mit sem tudnak arról, hogy – 1997-ben, ötvennyolc éves korában bekövetkezett haláláig – kortársuk volt egy Horpácsi Sándor nevű ember – merthogy róla szól e megkésett méltatás –, aki kiérdemelte, hogy a Felső-magyarországi Kiadó az „Arcok eltűnőben” sorozatban 2005-ben az ő (könyv)kritikáiból is megjelentessen egy válogatást *Vénusz, mint anyóka* címmel. A felelős kiadó Serfőző Simon, a szerkesztő Fecske Csaba volt, az előszót Szabó Bogár Imre írta.

A könyvet kollégánktól, közös barátunktól, Filip Gabriellától kaptam Miskolcra, az *Új Holnap* szerkesztőségéből. Ennek az irodalmi, művészeti lapnak az elődjénél, a *Holnap*nál volt főszerkesztő-helyettes Horpácsi Sándor, de főmunkatársként jelent meg a neve a *Dimenziók* impresszumában is, mint ahogy élete utolsó évtizedeiben alig volt olyan miskolci, Borsod megyei sajtóorgánium, amelynek ne lett volna

legalább külső munkatársa. Az volt a *Palócföldnek* is, hosszú ideig. A hetvenes-nyolcvanas években – amikor jómagam sem csak szerzőként, hanem a szerkesztőség tagjaként is kötődtem Nógrád megye kulturális folyóiratához – mint rovatvezetőnek sok írást küldött a nevemre, címemre. Majd ugyanez ismétlődött akkor is, amikor már a megyei napilapnál dolgoztam szerkesztőként. Ma is őrzök néhányat szépen formált, jól olvasható levelei közül, amelyeket mindig írólapon vagy nyílt levelezőlapon fogalmazott meg. (Az írógépet levelezésre nem használta, a személyi számítógép pedig hol volt még akkor?!) Bevezetésként általában ironikusan füstölgött, morgolódott a világ folyásán – amelyet nem sikerült saját nézőpontja, szemlélete, erkölcsi és esztétikai értékrendje szerint formálnia, pedig nagyon akarta s konokul, vehemensen, már-már megszállottan küzdött, harcolt minden úrhatnáság, hazugság, „úri csibészség” ellen –, és kesernyésen kajánkodott önnön helyzetén, amelyik bizony időnként tényleg méltatlanul alakult tudásához, felkészültségéhez, emberi kvalitásaihoz képest. A leveleket mindig így fejezte be: „sz. üdv. Sanyi”, s majd minden alkalommal hozzábiggyesztette: „Te dobsz!”

Persze legtöbbször küldött is vagy kért valamilyen kéziratot. Az utóbbi történet például 1982 októberében, amikor arra biztatott, hogy küldjem el a *Borsodi Művelődésnek* (akkor éppen ott volt érdekelt) a Miskolci Akadémiai Bizottság salgótarjáni ülésén mondott referátumomat, ami részleteiben, természetesen szerkesztve meg is jelent a *Munkások részvétele a kultúrában* címmel a lap 1983. júniusi számában. Sokkal gyakoribb eset volt, amikor saját munkáját ajánlotta itteni publikálásra. Találónan választott témákat, olyanokat, amelyek a majdnem szomszédos Nógrádban is érdekesek lehetnek. Sokéves munkakapcsolatunk során nem emlékszem olyan írására, amelyik ne látott volna napvilágot. Legfeljebb egy kicsit később, mint szeretne volna.

Kedvence volt a Szépirodalmi Kiadó *Magyarország felfedezése* című szociográfiai sorozata, amelynek sok könyvéről közölt a *Palócföldben* recenziót, kritikát. Így például a lap 1985/3-as számában a *Mérlegen* című rovatban Bakonyi Péter *Téboly, terápia, stigma* és Albert Gábor *Emelt fővel* című kötetét mutatta be. Az utóbbiról – amely erősen leszűkítve a magyarországi nemzetiségekkel foglalkozik, a gerincét azonban a székelyek, csángók drámai, sőt tragikus története adja – írta Horpácsi Sándor a rá jellemző szókimondással, orientáló szándékkal a következőket: „Előítéletek és gyanakvások, vélt és valós sérelmek miatti bosszúk, megtorlások hátráltatták és hátráltatják még ma is a megbékélést, a múlt bevallását. De a »tabuk« is, s egyfajta rosszul értelmezett »szemérem« is, amely inkább nem beszél a múltból, a gondokról, nehogy érzékenységeket sértsen, felszakítson már behegedt sebeket... A szerző mint csepp a tengerben fel tudja mutatni az egész magyar történelmet, s kitekintve a mára (1982-ben fejezte be az adatgyűjtést), társadalmunk néhány izgalmas, megoldandó gondját is. Szerencsésen alkalmazza a pars pro toto (részben az egész) elvét... Összegezve ez a könyv is hasznosan gyarapítja nemzeti önismertünket, elolvasása után józanabban, tudatosabban nézhetünk a dolgaink után...” Tanári, pedagógusi, „néptanítói” mivoltát soha fel nem adva, előszeretettel bön-gészte, véleményezte az oktatásüggyel, a tanüggyel foglalkozó könyveket. A *Palócföld* 1983/6-os számában a Magvető Kiadó népszerű *Gyorsuló idő* zsebkönyveinek egyikét, Ladányi János és Csanádi Gábor tanulmányát elemezte. A szerzőpáros szociológiai-pszichológiai vizsgálatának tárgya az általános iskolákban tapasztalt

szelekció volt. Helyszíneként Budapest XVIII. kerületét, Pestszentlőrincet választották, amely – mint a recenzens megjegyezte – „bizonyos szempontból modellnek is tekinthető, mert nagyon sok olyan városunk van (például Ózd, Miskolc, Salgótarján stb.) amelynek társadalmi szerkezete sokban hasonló a vizsgált kerülethez.” Horpácsi nem véletlenül idézte Németh Lászlót, aki szerint „akit lehet tanítani, azt nem kell, akit kell, azt nem lehet”, minthogy a felmérés adatai azt a feltevést igazolták, hogy „az általános iskola jelenlegi állapotában rögzíti, konzerválja a társadalmi különbségekből adódó hátrányokat..., előnyhöz juttatja azokat a gyerekeket, akik lakóhelyük..., származásuk, neveltetésük miatt eleve előnyben vannak, s még hátrányosabb helyzetbe merevíti azokat, akiket fel kellene emelnie. Az eredmény az iskolában mutatkozik, az ok azonban nem kereshető csak az iskolában.” Tegyük hozzá: egy negyedszázad elteltével sem sokat változott a helyzet, pedig időközben végbement egy társadalmi, politikai rendszerváltozás és bevezetett, kipróbált jó néhány oktatási reform, tantervi módosítás is.

Mai szemmel, az azóta történtek ismeretében, különösen érdekes Horpácsi Sándor M. Szabó Gyula *Bordásfalak* című kötetéről írottakat olvasni. (*Palócföld* 1983/5.) Az akkor 31 éves salgótarjáni újságíró szociografikus ihletésű válogatott írásainak – riportjainak, tudósításainak, jegyzeteinek – gyűjteménye az 1979-ben indult *Palócföld Könyvek* sorozatban jelent meg és egy nagy tehetségű tollforgató ígéretét láttatta. Ezt fedezte fel a kritikus is, amikor elismerte, hogy M. Szabó „nem volt rest utánajárni hogyan is alakult az élet, az életmód az elmúlt évtizedekben vidéken...” és „pontosan tudja diagnosztizálni a magyar valóságot”, számos területre kiterjed a figyelme. A témagazdagságot már sokallta is Horpácsi, félőnek tartván, „hogy a szerző elaprózza magát. Ám – fiatalemberről lévén szó – tekintsük ezt a kötetet az anyag- és tapasztalatgyűjtés dokumentumának, egy közírói pálya első, s máris sikeres fázisának.”

Mint az eddigiekből is kitetszhet: Horpácsi Sándor érdeklődése szerteágazó volt, a hivatásának tartott irodalomkritika azonban különösen közel állt hozzá, s szívesen művelte az irodalomtörténetet is. E tudományterületen született a *Palócföld*-ben közölt legjelentősebb írása, amelyik kis túlzással akár korszakos jelentőségű kezdeményezésnek is nevezhető. Az akkor száz éve született és húsz esztendeje halott Kassák Lajosra emlékezve ötlötte ki Horpácsi Sándor, hogy – mintegy folytatva a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen a hatvanas évek elején Kassák prózájából, prózájáról készített diplomadolgozatát – doktorál az időközben elhunyt, de a korábbiakban személyesen is meglátogatott avantgárd művész munkásságából. A bűvárkodás, az utazás nehézségeit, költségeit csökkentendő, az a gondolata támadt, hogy összegyűjti Kassák még élő kortársainak a visszaemlékezéseit és azokból írja meg a disszertációját. Mikor kiderült, hogy ez nem járható út, már félezer levél volt a birtokában. Ezekből szemezgetett és egy csokornyit – a felkérő levéllel együtt – nyilvánosságra hozott a *Palócföld* Kassáknak már mindegy címmel két részletben, az 1987/3-as és 4-es számában. A számos jeles személyiség között volt politikus, filozófus, építész, képzőművész, költő, történész, irodalomtörténész, hivatalnok, s érkezett levél Varsóból, sőt Ausztráliából is. A feltárt emlékek azt bizonyították, hogy a sokáig elhallgatott, majd éppen a születési centenáriumával összefüggésben „divatba jött” Kassák jelentékeny művész volt, rendkívüli életutat tudhatott magáénak, s embernek sem volt ellentmondásoktól mentes, könnyen kezelhető.

Többen a megszólítottak közül nem ismerték személyesen, de közvetett módon kapcsolatba kerültek munkásságával, illetve prózája, költészete és képzőművészeti tevékenysége alapján formáltak véleményt művészetéről. A levélírók általában elismerően szóltak Horpácsi Sándor vállalkozásáról és biztatták a további kutatásra, elmélyülésre. A legkonkrétabb javaslatot Kassák Lajosné tette 1984. szeptember 10-én kelt levelében. Arra ösztönözte, hogy e „komoly teljesítménnyé vált” munkával keresse meg a Magvető Kiadónál Kardos György igazgatót a könyvformátumú publikálás céljából. E terv nem valósult meg, a *Palócföld* két közleménye – egyik éppen a Kassák-émlékszámban – azonban sokat tett a dokumentumerejű levelek megmentése és nyilvánosságra hozatala érdekében.

Horpácsi Sándor utolsó írása a *Palócföldben* – legjobb tudomásunk szerint – az 1996/2-es számban jelent meg. Marschalkó Zsolt salgótarjáni drámaíró *Kaméleonidasz* című könyvét mutatta be, igazolván, hogy – nem mellesleg – a színház is kedvelt témái közé tartozott. A három darabot – a *Kísértetjárást*, *A provance-i kolostort* és a címadó vígjátékot – tartalmazó kötetről annál is inkább elismerően – de nem kritika nélkül – írt, mert „Salgótarjánnak nincs állandó színháza, a művek tehát nem színházi közegben, műhelyben születtek, mint Shakespeare-é vagy Molière-é, hanem alkotói magányban, mint másfél százada Sztregován a *Tragédia*. Mégsem nevezném papírszínháznak Marschalkó darabjait. Dialógusai pergőek, tud konfliktusokban gondolkodni, figurákat teremteni. Azt azonban megkérdezném, ha tehetném, hogy a szerző miért vonzódik a történelemhez, s miért nem mai témát választ?” Legalaposabban az Újpesti Színházban 1994 áprilisában színpadra állított *Kaméleonidaszt* elemezte Horpácsi. Végkövetkeztetését az alábbiak szerint fogalmazta meg: „Marschalkó ebben a darabban érzett rá arra, hogy korunk nem tragikus, hanem tragikomikus, ha úgy tetszik groteszk, abszurd, de ennek a technikáját (a színpadit) még nem birtokolja, ezért dolgozik a klasszikus vígjáték eszközeivel. Keresi tehát a témát és a formát, s meg is találhatja, ha színházak kegyesek lesznek hozzá. Úgy legyen!” E sorok egy bő évtized távlatából is aktuálisak...

Ami pedig a posztumusz kötetet – amelyik végül is apropóját adta ezen emlékezésnek – illeti, abban elsősorban a Miskolcon és környékén – Horpácsi szóhasználatával a „magyar Ruhr-vidéken” – élt vagy élő, onnan indult idősebb-fiatalabb tollforgatók – mások mellett – Csorba Piroska, Csorba Zoltán, Fecske Csaba, Furmann Imre, Kabdebó Lóránt, Vass Tibor, Serfőző Simon, Szilágyi Ferenc, Zimonyi Zoltán könyveiről értekezett. „Ki érti ezt, hogyan jutott, züllött idáig az ország? – kérdi Serfőző Simon *Veszteségeink gyűlnek* című kötetében (is). Mióta ismerem, írásait olvasom, nem tesz mást: faggatja a magyar valóságot, perel vele. Ez a könyv azonban még régi ismerőseinek is meglepetés. Versek és rövid prózák (riportok, publicisztikák) váltják egymást úgy, hogy ki is egészítik, föl is erősítik egymást, mint a prelúdium és a fúga. A próza az előtanulmány, a terepfelmérés, a vers az esszencia, a párlat” – írta szemléletesen Horpácsi, akinek a kötetébe viszonylag nagy számban kerültek a felvidéki alkotók – Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor, Grendel Lajos – műveiről írott kritikák, recenziók is. A magyar irodalom klasszikusait e helyütt Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Lőrinc és Tompa Mihály képviseli. Az utóbbi költészetről ekként vélekedett Horpácsi: „Akkor szólal meg, amikor a legnehezebb megszólalni, s erre csak a belülről irányított ember képes. A költészet ekkor valóban szolgálat Tompa Mihály tollán: azaz tartani a hitet, a reményt csüggedő

nemzetben. Fiaim csak énekeljeteK, ne hagyjátok sorsára a hazát, a vérbegázolt nemzetet – mondja. Így válik a költészet cselekvéssé, cselekvő erővé, s ezért becsüljük oly nagyon Tompa Mihály költészetét. Azt tette, amit kellett, s amit kellett, megtette.”

Valami hasonló – egy más koordináta-rendszer alapján – elmondható Horpácsi Sándorról is. Rengeteget olvasott, sokat írt, fáradhatatlannak látszott a munkában, kérlelhetetlennek az igazságkeresésben. Öntörvényű ember hírében állt. Szabó Bogár Imre így jellemezte: „Az ellazulásra, a kompromisszumokra, az alkalmazkodásokra, a kiegyezésekre minden bizonnyal képtelen lehetett... Miközben folyamatosan vágyott a megértésre..., időnként abba is belemart, aki elismerte, dicsérte dolgozatait, mivel a dicséretet, elismerést gyanakvással fogadta, a kétszínűséget, a dörgölözést pedig főbenjáró bűnnek tartotta”. Remélhetőleg ott, az elíziumi mezőkön nem érti félre a szándékot és megbocsátja a munkásságát érdemei szerint megítélni igyekvő, őszinte meggyőződésből fogant emléksorokat.

VICINUS

Bocsári Mocsáry Antal (1757–1832)

Kétszázötven éve, szeptemberben egy kis honti településen, Bozókon világra jött Mocsáry Antal, Nógrád vármegye későbbi nagy historikusa.

Köznemesi család sarja. A Mocsáry család története, eredete a 12. századig vezethető vissza. Mocsáry legismertebb munkájában így írt a családjáról, annak eredetéről:¹ „Nem akarom én itten hosszan kiterjeszkedve unalomig előadni familiám hajdani állapotját, vagy éppen illetőségeit, ne hogy a büszkélkedés szennyével megbüntettessenek. Hamvaimban is távúl légyen ef(f)éle én tőlem! De ellenben hogy ha a maradékomat érdeklődőket csak hideg vérrel, és hallgatással eltakarva, egészen elmellőzném, úgy magam ellen vétenék.” Ezt a szerénységet Nagy Iván geneológus munkájában így kommentálja: „A család egyik tagja Mocsáry Antal, ki e század első felében Nógrád vármegye leírását írta és adta ki, ezen munkájában csak sejteni hagyta családjának a XII. századig felterjedését, de az adatokat – ebben káros szerénységénél fogva – elhallgatta.” A család ősi fészke: „Bocsár² curialis helység, tőszomszédja Lapujtőnek és Mikófalvának.” A család főleg nógrádi falvakban volt birtokos, de egyes ágai Liptó, Bars, Heves és Pest vármegyékben is szereztek birtokot és töltöttek be különböző megyei tisztségeket, vagy éppen katonáskodtak.³

Bocsáry Mocsáry Antal 1757. szeptember 18-án született a Hont megyei Bozókon, ahol anyai nagyapja, Peták László az esztergomi káptalan bozói uradalmának a tiszttartója volt. Édesapja: VI. Mocsáry Balázs (1723–1772) császári királyi kapitány, édesanyja Peták Franciska (1735–1795).⁴

Mocsáry Antal a tanulmányai befejezése után a kor szokásainak megfelelően megkezdte megyehivatalnoki életét Nógrád vármegyében, végig járva a ranglétrát. Először a megye első aljegyzője, majd 1790-től a szécsényi járás főszolgabírója lett, végezetül 1800-tól megyei főbiztosa. Az 1802. év végén kéri a megyeszolgálatból való elbocsátását, amit 1803-ban – felésége halálát követően – teljesítenek.

Felésége nagyréthy Darvas Mária, akivel 1769. július 6-án kötött házasságot Bozókön. A frigyből hét gyermek született: Dániel, Erzse, Bora, Magdolna, Károly, Zsuzsi és Róza.⁵ Dániel fia karrierjét támogatandó, kérelemmel fordult 1811-ben a Helytartótanácsához, hogy fiát a bécsi Theresianumba felvegyék. A kérvényhez csatolt végzésben az alábbi pártoló sorok olvashatók: „Mind az esedező úrnak törzsköös nemesi vérből való származása és a megyének több esztendő alatt bizonyított szolgálatai, mind pedig ezen ajánlott növendék tanulónak javulásában megösmertett példás előmenetele tekintetéből rendeltetik Őfelségének teendő alázatos felírás mellett azon ifiúnak a Theresiana Académiába való bevétele... a felsőség előtt eszközölhessen.”⁶

Mocsáry Antal köznemesi származású családja több falunak részbirtokosa. Részbirtokos volt a család Lapujtó mellett, Kiskotrocón, Nagyfalun, a Hont megyei Felsőpalojtán, s a felsége hozományaként a Pest megyei Pomázon és Endrefalván. Birtokai értékének szemléltetésére egy adat. Felsőpalojtai birtokát 32 évre 1810-ben 2000 rajnai forintokért Ivánkai Imrének elzálogosította.⁷ Birtokainak jövedelme szerény megélhetését biztosította akkor is, amikor a megyei szolgálatot otthagya csak tudományos munkásságának élt.

1832-ben az éppen akkor induló politikai hírlap a *Jelenkor* nekrológírója az alábbiakat írta az elhunytól: „A tudományok végiglen kedvesek voltak nála, mint mellyekben a Jóság s Emberség hatalmas eszközeit látta... Szolgált elsőször Nógrádot, mint főszolgabíró: de szolgált utóbb ezen vármegyének leírásával is, melly munka neki maradandó tiszteletet szerze. A poezisban noha ezen az úton nem látott koszorút kérni, míg magát könnyebben érezte, nagy örömét találta.”

Ki volt ez a 75 évet megélt férfiú? Egyik méltatója így ír róla: „Tudós volt és költő. Az előbbi mivoltában – még ha autodidakta módon is – maradandót tudott alkotni. Költőként nem jutott föl a Parnasszusra. Ezeket a műveket maga sem tartotta sokra.” Részlet egyik verséből: „Boldog légy hát, / s engem szeress, / bár poéta nem vagyok / mert tisztellek, s mást ne keress / bennem.”⁸ Egyik alkalommal Vitkovics Mihálynak, barátjának így vallott verselő munkájáról: ugyan szívesen ír verseket, „de egyedül a maga időtöltésére, és nem másért dúdolgat”. A versek időnként nyomtatásban is megjelentek.

Korabeli nemesi társaitól nem csak szerénységében különbözött, hanem egyedülálló jelenség volt az „írogató táblabíró”. A megyéről írt átfogó monográfiáját a megjelenésekor a *Nemzeti Újság* vagy a *Hazai és Külföldi Tudósítások* 1826. július 22-i számában az alábbi szavakkal méltatta: „Ezen régen várt munkát Tekintetes Bocsáry Mocsáry Antal úr, N(agy)s(ágos) Nógrád és Több vármegyék Tábla-bírája nagy szorgalmatossággal, külön válogatással és helyes elrendezéssel készítette... illy szorgalmasan s illy díszesen felkészült munka méltán magára vonhatja az egész hazának figyelmét”.

A nagy munka előkészítéséhez – a megyeleíráshoz – lapujtói magányában fogott. Az anyag gyűjtéséhez családi levéltárakban, könyvtárakban kutatott, s 1820-ban a

megyei nemesi közgyűléshez fordult, hogy szándékát hivatalosan is megvalósíthassa. Kéri a megyét, hogy a levéltárban kutathasson, s családi gyűjteményekben böngészhessen. Amikor munkájához a gyűjtést elkezdte, akkor zárult a hazai történetírás kezdetének első szakasza, amely a 18. század utolsó harmadában indult. Ez volt a „hon- és államismereti” iskola, az egyik új irányzat, amely Európában s így Magyarországon is a „központi igazgatás fejlesztéséhez, a gazdaságpolitikai intézkedésekhez szükséges tájékozódásokat könnyíti meg, az államok politikai, földrajzi, gazdasági, történeti vonatkozású adatainak együttes, rendszeres feltárásával” – írja a korszakról Kosáry Domokos. A korabeli királyok és családok történetének leírása nem adott lehetőséget az ország állapotának áttekintéséhez. Berzeviczy Gergely erről így vélekedett: „Történetíróink nem annyira az országnak, mint a királyoknak történetét, azok örökösödését, viszályait, háborúit szerzeményeit, s a főbb családok sorsát beszélnek el. De hogy milyen volt az ország belső állapota, melyek a nép jólétének vagy nyomorának okai, hogyan alakult a lakosok osztályainak egymáshoz való viszonya..., ezekről alig emlékeznek meg. Bél Mátyás földrajzot és történetírást egybekapcsoló módszere ekkor szállt le a vidéki táblabírák szintjére. Ennek ismeretében jelentette ki Mocsáry Antal, hogy Magyarország leírását legalkalmasabb volna megyénként elvégezni”.⁹ Mocsáry életműve – *Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statisztikai Esmertetése* – levéltári és történeti forrásokra alapozva készült. A szerző forrásait a legkülönbözőbb helyeken gyűjtötte. Felhasználta a korábban megjelent latin és német forráskiadványokat. A legtöbbet idézett magyar szerzők, illetve a magyar történelemmel foglalkozók: Istvánffy Miklós, Bonfini a középkorból. De főleg a községi adatoknál felhasználja Bél Mátyás, Radványi, Korabinszky János Mátyás, Vályi András korábban megjelent munkáit. Merít Pray György, Katona István, Kovachich Márton, Budai Ézsias forráskiadványaiból, illetve feldolgozásaiból. Forrásként használja a korabeli szakfolyóiratot, a *Tudományos Gyűjteményt*, s munkájához példának használta Szirmay Antal Szatmár vármegyét bemutató művét (1809/10). Mocsáry – a tények szerint – nagy levéltári gyakorlattal, ismerettel rendelkezett, aminek birtokában valódi helytörténeti, megyetörténeti munkát hagyott az utókorra. Az adatokat, tényeket nemcsak közli, hanem értelmezi is *Azon hijjánosságok és fogyatkozások, melyeknek orvoslása szükséges* címszó alatt.¹⁰

A sokrétű forráshasználatból következik munkájának rendkívüli adatgazdagsága. A munka – archaikus nyelvezete mellett is – élvezetes olvasmány a történelem iránt érdeklődőknek, a szakemberek számára pedig nagyon tanulságos. Ez utóbbit a forrásokban való gazdagsága okozza, az előbbit a szerző látásmódja – ami nem mindig egyezik a mostani történelmi felfogással –, kiforrott és élvezetes stílusa. Ez utóbbi is fontos ugyanis, hiszen egy ilyen könyv csak akkor „működik”, ha szívesen olvassák és megértik azok, akiknek, és akikről szól: a közösség tagjai. Mindezt téve úgy, hogy tudatosította közvetve: a történelem egy tudomány, szakma, amelynek megvannak a maga szabályai és módszerei.

Ennek megfelelően szerkesztette könyvét négy kötetbe, és azon belül számos fejezetbe.

Az első kötet előszavában ily szavakkal fordul a „Kegyes Olvasó”-hoz: „Ime előadom Nemes Nógrád Vármegye Leírását, vegyed olly hazafiúi szívvel, millyen hűséges egyenességgel én ezt leírtam... Olvasni fogod ezen munkában... Nógrád

Vármegyének a jó természet által nyert ritkaságait és különösségeit, melyek ez időpontig az olvasott, s tanult világ előtt elrejtve valának, mert előttünk élt jeles tudós íróink ezen Vármegyéről igen keveset jegyeztek fel, azt is csak a századok közt elhányt történetek előadásában.”

A magyar történelmet Szent István haláláig ismerteti, majd ezután rátér tulajdonképpeni munkájának tárgyára, a megye leírására, történetének ismertetésére. Szól a megye nevének eredetéről, fekvéséről. Sokszínű népességéről, a nemzetiségek mellett, érintőleg a palócról, főleg nyelvészeti szempontból. A közigazgatás bemutatásánál az egyes járásokat tömören így jellemzi, idézve egy ismeretlen költő versét: „A természet a Losontzi járást hegyekkel, a Fülekít azon kívül forrásokkal díszítette. A Szécsényi ád kenyeret, a Kékkői pedig jó bort természet”. A járások települései névsorba szedve található az első kötetben. A községsoros részben fordul elő a legtöbb szájhagyomány az ismertetett településsel kapcsolatosan. Terjedelme 374 oldal.

A második kötet 62 oldalon, 22 fejezetben tesz említést a levéltárról, a könyvtárakról és a nevezetesebb iskolákról, a fürdőhelyekről, az erdőkről, a vizekről, a szőlőhegyekről, nevezetesebb hidakról, vásárhelyekről, különböző magánkézben lévő ásványokról, madártojásokról, pénz és éremgyűjteményekről, természeti kincsekről, forrásokról...

Ugyancsak izgalmas olvasmánynak ígérkezik a III. kötet 262 oldalon, melyben a nógrádi várakat írja le, mind a huszonkettőt. A leírás részben forrásokra támaszkodik, de bőven találunk mondákat, melyek az erősségekhez fűződnek. A várak egy részét metszeteken is megörökítve tartalmazza a kötet. Például Ecseg várát, melyből az ő korában még félig állt a torony.

A metszeteket Lányi Sámuel, a kékkői uradalom földmérője rajzolta. Rézre metszette Lehnhardt Sámuel, korának legjobb és legtöbbet foglalkoztatott pesti rézmetező művésze.

A IV. kötet 260 oldalon, nyolc fejezetben a megye pecsétjével, a vármegye kronológiájával, a megye említésre érdemes „jeles” embereivel foglalkozik. Többek között Mikovinyi Istvánnal, „a nevezetes földmérővel, aki – Bél Mátyás munkájában – a vármegyék rajzolatjait, térképeit adta közre” s a Losonc feletti Abelova szülötte. Megemlíti II. Gyürky Istvánt is, aki 1807-ben hunyt el, s „hideg tetemei Kis Terenyei sír-boltjában illendően eltakarítottak”. Külön fejezetet szentelt a „Ghymesi és Gácsi Gróf Forgách” család történetének. Foglalkozott a megye fő- és alispánjaival – a kezdetektől. Végül összefoglalta azon „hijánosságok”-at és „fogyatkozások”-at, melyeknek „orvoslása szükséges”. A hiányosságokat 23 pontban szedte csokorba. Ezek a következők:

Rendezni kellene a megyei hivatalnokok tiszteletdíját, mert ha valaki állást vállal, „az a maga tulajdonának hátrahagyásával, sőt kárával szolgál tsupán.” Így a tehetséges, de szegény tanult ember nem vállalhat hivatalt. Kárhóztatja a férfi és női „pompás és fényes” divatot, a régi magyar öltözékek elhagyását, mondván: „Szép a magyar köntös, ne kolduljunk mi más nemzetektől új módi öltözeteket”. Szomorúan jegyzi meg: „nintsen ezen Vármegyének Fő Iskolája”. Ennek hátrányát főleg a katolikus lakosság érzi, mert még a középfokú oktatásban is legközelebb Gyöngyösön részesülhetnek. Véleménye szerint azon ifjaknak, akiknek szüleik nem elég vagyonosak, de ők tehetségesek, a megyének segíteni kellene a továbbtanulásukat.

Híve a „gondos felvigyázás”-nak, amelyet a szülőknek gyermekeikért kell művelniük.

Hiányosságként említi, hogy a megye nem rendelkezik szabad királyi várossal. A lakosság legnagyobb része kis falvakban él. Szomorúan állapítja meg, hogy a megyében nincsenek közkönyvtárak, mint ahogyan a könyvnyomtató műhelyek is hiányoznak. Hiányolja egy – mai szóval – idegen szavak lexikonját, mely könyv akkor segítene, „ha az olvasó felakadna valamely kifejezésnek”, helyeselné a „törvényes szavaknak” magyarra fordítását. Hiányolja a megyében az ipart. A gácsi posztómanufaktúrán kívül csak háziipar volt Nógrádban. Javasolja, hogy a céhes megkötések helyett a piacon legyen szabad verseny. „Ha... a készítmények szabad áron való eladása alattomban meg nem gátoltatnék, sokkal több kelne el. Hiányoznak a megyében a jó közlekedés feltételei. Az utak rosszak, a hidak nagy többsége nem szilárd anyagból készült, hamar tönkremegy. A szántóföldek és rétek a helytelen művelés miatt sok helyen elárkosodnak, s lehetetlen tovább megművelni. Javítani kell az egészségügyi ellátást. A megyének mindössze két tanult bábaasszonya volt. Tiltaná a koldulást; minden közösség köteles lenne szegényeiről gondoskodni. Javaslatot tett a mintegy 2000 izraelita lakos kereskedésen kívüli gazdasági életben való részvételére. A cigány lakosságról megállapítja, hogy „most is abban az állapotban vannak, a melyben ez előtt több századokkal voltak. Muzsika, kovácsolás, vagy lovakkal való tsere...” A megoldást a paraszti életre való szoktatásban látta.

Kronológiailag előbbre, de értékénél fogva hátrább kerül szépírói munkájának ismertetése. Nyomtatásban megjelent irodalmi munkái: *A tisztelt barátság, vagy Aurelius és Martzia* (Buda, 1805.); *Egy római történet* (névtelenül, Buda, 1804.); egy verse báró Révay János bányagrófi beiktatása alkalmából (Selmec, 1819.); *Az emberi sors meggondolásából származott elmélkedés és fohászkodásai egy magát igazán megesmert szívnek* (Pest, 1810.); *A Vág vizének áradása Nyitra vármegyében a Pöstyényi fürdőben, mely kezdődött 2. augusztus 1813. s innen következett sokaknak veszedelme. Ezen szomorú rajzolat egy pontig igaz történetbe foglaltatott Pestén; az alsószkálnoki könyvtár emlékére mondott beszéde* (Solennia Évkönyv X. k., Buda, 1819.); *Néhai tiszteletes és tudós Laurentzy János uri. nemes Kis-Honti kerület alsószkálnoki helységben augusztus vallást követők nyolc esztendő alatt volt az Isten szava példás hirdető papja és ugyanott a közkönyvtár hiv. gondviselője: az ő áldott hamvainak emlékeztére* (Solennia Évkönyv XI. k.).

A felsoroltakon kívül több kéziratban maradt műve lappanghat különböző könyvtárakban.¹¹

A róla szóló megemlékezés nem lenne teljes, ha nem említenénk meg nyelvészeti megnyilvánulásait. 1818-ban a *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg egy cikke: *A Cs és C, vagy pedig inkább Ts vagy Tz lenne a magyar nyelvnek helyesebb írásmódja?*

A feldolgozás módja, könyvének nyelvezete a mai átlag olvasónak kevésbé érthető. Inkább csak szakemberek kíváncsiságát, érdeklődését kelti fel, akik mai napig komoly forrásmunkaként emlegetik... Az 1832-ben, a *Jelenkorban* megjelent méltatásban az alábbiakat írták munkásságának összegzésére: „A tudományok végiglen kedvesek voltak nála, mint melyekben a Jóság, s Emberség hatalmas eszközeit látta”. Jellemére, életfelfogására az „élni, s élni hagyni” jelszó volt a jellemző.

Ő maga fő munkájának befejezésekor, könyvének értékét, sorsát a várak leírása után így sommázza:

„Mit reménylhetnek az én írásaim? – Ezek első tekintetre olvastatni fognak, főképpen a tudomány-kedvelők által, egész csendes figyelemmel, (ezektől fog az ítélet függni), később mások nézni fogják az ezekben található rajzolatokat, s azokban fogják multságokat találni! Annak utána elzártnak ezek a többi könyvek közé, mindaddig, míg az Országnek közönséges históriája közre fog adatni, és azontúl írásaim elmaradnak, – a moly rágítsál rajtok, és lassanként magammal együtt örökre el fognak felejteni.”

A megyét bemutató munkára korábban 88 előfizető volt 96 példányban. Nyomtatni sem sokkal több példányt nyomtattak. Ritkaságba ment, s fogalom volt a „Mocsáry”, amíg 1982-ben, hasonló kiadásban, a szécsényi II. Rákóczi Ferenc Mezőgazdasági Termelőszövetkezet támogatásával meg nem jelent újra. A helytörténetírás Bibliája lett Ipolyon innen és túl.

Jegyzetek

- ¹ Nemes Nógrád Vármegyének Históriai, Geographiai és Statistikai Esmertetése.
- ² Ma Karancslapujtó néven szerepel, Karancslapujtó része. 1955-ig Bocslapujtó.
- ³ Nagy Iván: *Magyarország családai L-Ő*. 519–525. p. Illetve Mocsáry 1826 mű. I. k. 150–155. p.
- ⁴ Leblancné Kelemen Mária (1977): *Bocsáry Mocsáry Antal*. In.: *Nógrád Megye Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján: 305-307.
- ⁵ Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. VII. k. 521. p.
- ⁶ NML. IV. 1. b. 926/1811. sz.
- ⁷ NML IV. b. 790/1810. sz.
- ⁸ *A magyar poétákhoz és azon poézis kedvelőkhöz egy nem poétától tett tisztelet c. verse*.
- ⁹ *A magyar irodalom története* (1965). III. k. Szerk. Pándy Pál. Budapest: 202. p.
- ¹⁰ Mocsáry IV. k. 256. p.
- ¹¹ Leblancné Kelemen Mária (1977): *Bocsári Mocsáry Antal*. In.: *Nógrád Megye Múzeumok Évkönyve*. Salgótarján: 320–323. p.